

ลักษณะและความสำคัญของศิลปกรรม ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ สมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

Received: 21 January 2025

Revised: 19 March 2025

Accepted: 16 July 2025

กรกฎ คำแหง*

บทความนี้ศึกษาลักษณะและความสำคัญของศิลปกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจำนวน 3 เรื่อง ผลการวิจัยพบว่าวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนำเสนอศิลปกรรมประเภทต่างๆ 4 ประเภท ได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรมและศิลปะการแสดง ศิลปกรรมที่ปรากฏมีความสำคัญในการสรรเสริญบุญญาธิการของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นำเสนอภาพพระองค์ในฐานะผู้อุปถัมภ์ศิลปะและศิลปิน แสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาและศิลปกรรมในแผ่นดิน

บทความวิจัย

บทคัดย่อ

คำสำคัญ

วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ;
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
เจ้าอยู่หัว;
ศิลปกรรมไทย

* อาจารย์ประจำสาขาวิชาภาษาไทย สำนักวิชาศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยวลัยลักษณ์ ติดต่อได้ที่ bossbkk01@gmail.com

The Characteristics and Significance of Arts in Panegyric Literature in the Reign of King Rama III

Received: 21 January 2025

Revised: 19 March 2025

Accepted: 16 July 2025

Korrakot Kumhaeng^{*}

This article examines the characteristics and significance of the arts depicted in 3 panegyric literary works created to honor King Rama III. The findings reveal that such works present four types of arts: architecture, sculpture, painting, and performing arts. The arts featured in these literary works play a crucial role in glorifying the virtues and merits of King Rama III. They portray him as a patron of the arts and artists, reflect the flourishing state of Buddhism during his reign, and demonstrate the prosperity of artistic achievements in his era.

Research Article

Abstract

Keywords

panegyric literature;
King Rama III;
Thai artwork

^{*} Lecturer, Thai Department, School of Liberal Arts, Walailak University, e-mail: bossbkk01@gmail.com

1. บทนำ

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว บ้านเมืองมีความเจริญรุ่งเรืองรุดหน้าหลายประการ ทั้งด้านเศรษฐกิจ การค้า สังคม การศึกษา โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านศาสนาที่มีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นองค์อุปถัมภ์ ถวายปัจจัยบำรุงพระพุทธศาสนาให้สถาพร ทรงสร้างและปฏิสังขรณ์วัดและถาวรวัตถุต่างๆ ด้วยพระราชทรัพย์ ส่วนพระองค์และทรงสนับสนุนให้เหล่าขุนนางข้าราชการโดยเสด็จพระกุศลดังกล่าวด้วย นอกจากทรงบำรุงพระพุทธศาสนาในด้านการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดแล้ว ยังทรงแสดงพระราชศรัทธาโดยการมุงบำเพ็ญศีลและทาน ทำให้ในรัชสมัยเจริญรุ่งเรือง เหล่าราษฎรล้วนมีความสุข ดังปรากฏในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติของนายมีมหาดเล็ก (2462) ว่า

ด้วยทรงมันขันตีภินิหาร	บำเพ็ญทานอาจินต์ทรงศีลขันธ
ให้ผลในภพปัจจุบัน	สารพันไพบูลย์มาอุปถัมภ์
ประชาชนพลเมืองไม่เคืองเข็ญ	จำเริญเป็นสุขทั่วไม่มัวหมอง
ทั้งหญิงชายหลายสกุลออกมุลมือง	อยู่ทั่วท้องตำบลพันประมาณ

พระราชปณิธานในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดและถาวรวัตถุต่างๆ ภายในวัดทำให้เกิดการฟื้นฟูงานศิลปกรรมขึ้นโดยเฉพาะงานช่าง ศิลปกรรมในรัชสมัยได้สร้างอิทธิพลต่องานศิลปกรรมของไทย คือนอกจากศิลปกรรมแบบประเพณีนิยมแล้ว ยังเกิดงานศิลปกรรมแบบพระราชนิยมหรือ “แบบนอกอย่าง” ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปกรรมของจีนเข้ามาผสม (อชิรัชญ์ ไชยพจน์พานิช, 2547) สมเด็จพระยาตากษัตริย์ราชานุภาพ (2505, น. 2-3) ทรงกล่าวว่า “แบบนอกอย่าง” ใช้เรียกงานสถาปัตยกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งหมายถึงรูปแบบอุโบสถและวิหารที่ไม่มีการสร้างแบบไทยประเพณี คือลดส่วนช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ลงและหน้าบันก่ออิฐถือปูน ประดับกระเบื้องแบบจีนแทน ทำให้ศิลปกรรมในยุคสมัยนี้มีลักษณะเฉพาะตัวและงดงามแปลกตาอย่างเห็นได้ชัด ดังปรากฏในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติของนายมีมหาดเล็ก (2462) ว่า

นำลดเลี้ยวเที่ยวเล่นเห็นต่างต่าง	ล้วนยกอย่างยิ่งยงทรงประดิษฐ์
ผู้ใดใครได้เห็นเขม่นพิศ	ให้ต้องติดตาขมนิมยผล

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติเรื่องสำคัญ 3 เรื่อง ได้แก่ โคลงดั้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ของนายมีมหาดเล็ก และ โคลงยอพระเกียรติสามรัชกาลของพระยาไชยวิชิต (เผือก) ลักษณะเด่นที่ปรากฏร่วมกันทั้ง 3 เรื่องดังกล่าว คือ กวีมักกล่าวถึงพระราชกรณียกิจในการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดและถาวรวัตถุในวัด ทั้งในแง่ของการบันทึกเหตุการณ์การสร้างหรือปฏิสังขรณ์วัด การกล่าวชมความงดงามของถาวรวัตถุต่างๆ เช่น เจดีย์ อุโบสถ รวมถึงกล่าวถึงพระราชปณิธานในการฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรือง แสดงให้เห็นถึงพระราชศรัทธาในพุทธศาสนาของพระองค์อย่างแท้จริง ดังตัวอย่างที่ปรากฏในเพลงยาวเฉลิมพระเกียรติของนายมีมหาดเล็ก (2462) ว่า

มณฑปสบสไมยทั้งใหญ่่น้อย	ที่เสร้าน้อยแซมใหม่ให้แน่นหนา
เสาเพดานบานผนังทั้งหลังคา	ยอดฉ้อฟ้าผ่าซุ่มหุ้มทองแดง
แล้วด้วยเหล็กขันตีบุขมุกรัก	บันสกลายลวดรดตำแหน่ง
แล้วปิดทองล่องชาดกระจกแซง	กระจ่างแสงจับสัระวีวรรณ

จากตัวอย่างดังกล่าวแสดงให้เห็นพระราชกรณียกิจสำคัญของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงทำนุบำรุงวัดและถาวรวัตถุภายในวัด นอกจากกล่าวถึงพระราชกรณียกิจแล้ว ลักษณะเด่นประการหนึ่งคือ กวีกล่าวถึงลักษณะของศิลปกรรมด้วย จากตัวอย่างข้างต้นกล่าวถึงยอดช่อฟ้าหรือฝาคู่มีการหุ้มด้วยทองแดงแล้วชั้นด้วยดีบุก ขมุกด้วยรัก บันลวดลาย แล้วปิดทองล่องชาดและประดับด้วยกระจก ทำให้มีความสวยงามเป็นอย่างยิ่ง

ผู้วิจัยเห็นว่าการพรรณนาศิลปกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่ง เนื่องจากปรากฏอยู่ในวรรณคดียอพระเกียรติหลากหลายเรื่องและมีการกล่าวถึงลักษณะของศิลปกรรมหลากหลายแขนง จึงควรศึกษาให้ถี่ถ้วนลึกซึ้งเพราะจะทำให้เห็นความเชื่อมโยงและความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับศิลปกรรมและชี้ให้เห็นพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในด้านการสร้างและฟื้นฟูวัดและถาวรวัตถุต่าง ๆ

งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับศิลปกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น งานวิจัยเรื่อง *อิทธิพลศิลปะจีนในงานจิตรกรรมแบบนอกอย่างสมัยรัชกาลที่ 3 ของอชิริชฌ์ ไชยพจน์พานิช (2547)* ได้ศึกษาจิตรกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวผ่านวัดต่างๆ เช่น วัดราชโอรสาราม วัดภคินีนาถวิหารวัดสามพระยา ที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะจีน พบว่าศิลปกรรมที่รับอิทธิพลจากศิลปะจีนเป็นศิลปะแบบพระราชนิยม ในขณะนั้น ส่งผลความนิยมไปยังขุนนางและกลุ่มคนระดับล่างด้วย ขณะเดียวกันงานวิจัยเรื่อง *งานศิลปกรรมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร: ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรมสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ของอรรณณ เชื้อน้อย (2563)* ที่ได้ศึกษาวิเคราะห์แนวความคิด แรงบันดาลใจในการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์งานศิลปกรรมภายในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมศิลปวิทยาการสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ตามพระราชประสงค์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ขณะเดียวกันการศึกษาเกี่ยวกับวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น บทความเรื่อง *ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและชลมารค: “เสนอพระเกียรติกระษัตริย์สร้าง สืบฟ้าดินเผลอม”* ของสุภาณี พัดทอง (2551) และ *ลิลิตกระบวนพยุหยาตราสถลมารคและชลมารค: จากพระราชพิธีสุวรรณคีรีเฉลิมพระเกียรติ* ของธานีรัตน์ จัตตะศรี (2555) ที่มุ่งศึกษาวรรณคดีเรื่องลิลิตกระบวนพยุหยาตราสถลมารคและชลมารค พระนิพนธ์ในกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสในฐานะวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ โดยการผสมการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์มาใช้พรรณนาได้อย่างมีวรรณศิลป์

นอกจากนี้ยังมีการศึกษาวรรณคดีเรื่อง *โคลงตันเรือปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* พระนิพนธ์ในกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสในฐานะวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติด้วย เช่น *วิทยานิพนธ์เรื่อง การศึกษาวิเคราะห์โคลงตันเรือปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส* ของสมใจ โพธิ์เขียว (2550) ที่ศึกษางานพระนิพนธ์เรื่องดังกล่าวในฐานะวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ บันทึกประวัติศาสตร์และบันทึกทางทัศนศิลป์ สอดคล้องกับบทความเรื่อง *โคลงตันเรือปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน: จากบันทึกประวัติศาสตร์สู่การสร้างสรรค์วรรณกรรมยอพระเกียรติ* ของวรางคณา ศรีกำเหนิด (2558) ที่ได้ศึกษาโคลงตันเรือปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พบว่าวรรณคดีเรื่องนี้เป็นวรรณคดียอพระเกียรติที่มีลักษณะเด่นคือ การใช้ข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่เป็นร้อยแก้วมาเขียนเป็นวรรณกรรมร้อยกรองและแต่งด้วยโคลงและร้อยหลายแบบ รวมถึงการใช้กลบทหลายชนิด ทำให้วรรณกรรมเรื่องนี้เป็นได้ทั้งวรรณกรรมยอพระเกียรติ วรรณกรรมที่บันทึกเหตุการณ์และวรรณกรรมที่แสดงแบบแผนการประพันธ์

จากการสำรวจงานวิจัยที่ศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พบว่ายังไม่มีการศึกษาศิลปกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติโดยเฉพาะเจาะจง ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษา ลักษณะและความสำคัญของศิลปกรรมในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในรัชสมัย ผ่านวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ ในรัชสมัย 3 เรื่อง ได้แก่ *โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส *กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว* ของนายมีมหาดเล็ก และ *โคลงยอพระเกียรติสามรัชกาล* ของพระยาไชยวิชิต (เผือก) เพื่อแสดงให้เห็นว่าศิลปกรรมต่างๆ ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในสมัยนี้มีลักษณะและความสำคัญอย่างไรและแสดงให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับศิลปกรรมในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

2. วัตถุประสงค์

เพื่อศึกษาลักษณะและความสำคัญของศิลปกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

3. ระเบียบวิธีวิจัย

ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีวิจัยทางวรรณคดีในการศึกษาวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จำนวน 3 เรื่อง ได้แก่ *โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส *กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว* ของนายมีมหาดเล็ก และ *โคลงยอพระเกียรติสามรัชกาล* ของพระยาไชยวิชิต (เผือก) โดยศึกษาลักษณะของศิลปกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติทั้ง 3 เรื่อง และเปรียบเทียบกับข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์ เช่น *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน* *พระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์* (ข้า บุนนาค) เพื่อตรวจสอบความสอดคล้องระหว่างวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติกับข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารทางประวัติศาสตร์ วิเคราะห์ลักษณะและความสำคัญของศิลปกรรมที่ปรากฏและเรียบเรียงผลการวิจัยด้วยวิธีการพรรณนาวิเคราะห์

4. ผลการศึกษา

ผู้วิจัยจำแนกการศึกษาลักษณะและความสำคัญของงานศิลปกรรมในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็น 3 ประเด็น ได้แก่ ภูมิหลังของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ลักษณะของศิลปกรรมในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและความสำคัญของศิลปกรรมในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้

4.1 ภูมิหลังวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ยุพร แสงทักษิณ (2537, น. 43) กล่าวว่าวรรณกรรมเฉลิมพระเกียรติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ปรากฏ 4 เรื่อง ได้แก่ ลิลิตตะเลงพ่ายและโคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ของนายมีมหาดเล็ก โคลงยอพระเกียรติสามรัชกาล ของพระยาไชยวิชิต (เผือก) ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติทั้ง 4 เรื่องนี้ มี 3 เรื่องที่กล่าวเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ในหัวข้อนี้ผู้วิจัยจะกล่าวถึงภูมิหลังของวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว 3 เรื่อง ได้แก่ โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และโคลงยอพระเกียรติสามรัชกาล ดังนี้

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามครั้งใหญ่ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส ซึ่งดำรงพระยศเป็นอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในขณะนั้นได้ทรงพระนิพนธ์โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนขึ้นเพื่อเป็นบันทึกการการปฏิสังขรณ์ โคลงฉันท์เรื่องนี้แม้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อบันทึกการปฏิสังขรณ์วัดและถาวรวัตถุต่างๆ ที่อยู่ภายในวัด แต่ก็ปรากฏข้อความเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย ดังโคลงที่ปรากฏท้ายเรื่องว่า

ครโลงกุญชรบาทพร้อม	พิพิธมา ลีเอย
เกริ่นพระเกียรติกระษัตรา	สืบสร้าง
ปฏิสังขรณ์มหา	วิหารเชตุ พนพ้อ
กรมานุชิตชิโนรสอ้าง	โอษฐ์ไฉฉลิมเวียง

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2547, น. 100)

วรรณคดีเรื่องนี้จึงเป็นวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่กวีทรงนำเสนอพระราชกรณียกิจที่สำคัญ กล่าวคือเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินถวายผ้าพระกฐินที่วัดพระเชตุพนฯ ได้ทอดพระเนตรเห็นถาวรวัตถุในพระอารามทรุดโทรม จึงมีพระบรมราชโองการให้พระยาศรีพิพัฒน์กับพระยาเพชรพิไชยเป็นแม่กองการปฏิสังขรณ์ โดยเริ่มตั้งแต่เรือพระอุโบสถเก่าชำรุดทรุดโทรมให้ใหญ่ออกไปถึงแนวสีมาเดิมและได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงวางอิฐทอง นาก เงินเป็นพระฤกษ์พระอุโบสถก่อนที่จะได้ทำการปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุอื่นต่อไป

วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติอีกเรื่องหนึ่งคือ กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว นายมีมหาดเล็กเป็นผู้แต่งถวาย นายมีเป็นบุตรพระโหราธิบดีและยังเคยรับราชการเป็นช่างเขียนในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวตามที่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ได้ทรงกล่าวถึงในคำนำตอนหนึ่งว่า

เดิมนายมีเป็นมหาดเล็กช่างเขียน เกิดเบื่อหน่ายวิชาช่าง เห็นว่าตัวชำนาญในทางบทกลอน จึงแต่งเพลงยาวนี้ทูลเกล้าฯ ถวาย ให้ทรงเห็นความสามารถในทางกวี เพื่อจะทูลขอไปรับราชการเป็นอาลักษณ์... เรื่องเฉลิมพระเกียรติที่นายมีเอามาแต่งเพลงยาวนี้กล่าวถึงลักษณะการที่ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลด้วยประการต่างๆ ซึ่งนายมีได้รู้เห็นเองเมื่อในรัชกาลที่ 3

เนื่องจากนายมีเป็นช่าง จึงมีโอกาสดำรงงานในการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์พระอารามต่างๆ ทำให้เห็นถึงการที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเอาพระราชหฤทัยใส่ในการบำรุงวัดวาอาราม ดังปรากฏในเพลงยาวของนายมีมหาดเล็ก (2462) ว่า

ทูลเรื่องอื่นมิได้ขึ้นเหมือนเรื่องวัด
ถึงวัดนั้นวัดนี้เป็นนิรันดร์

เวียนแต่ตรัสถามไถ่ให้ไผ่ผัน
ถึงเรื่องบันเขียนถากสลักกลิ้ง

นอกจากพระราชกรณียกิจในการปฏิสังขรณ์วัดต่างๆ แล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้พระราชทานนามใหม่ให้แก่วัดหลายวัดด้วยกัน เช่น วัดบางลำพูล่าง พระราชทานนามใหม่เป็นวัดเศวตฉัตร วัดนาค พระราชทานนามใหม่เป็นวัดพระยาทำ วัดบางจาก พระราชทานนามใหม่เป็นวัดภักดีนาถ ทั้งนี้นายมีได้กล่าวถึงพระเกียรติคุณของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงครองราชย์โดยเที่ยงธรรม ทรงซบเลี้ยงเหล่าข้าราชการบริพาร ทรงปล่อยนักโทษ ทรงห้ามกระทำความผิดและเป็นบาป ทรงเก็บภาษีอากรพอประมาณ มีการซ่อมแซม ป้อมปราการ ขุดลอกคลอง การค้าเจริญรุ่งเรือง ทั้งยังทรงบำเพ็ญพระราชกุศลเป็นประจำมิได้ขาด ทำให้บ้านเมืองสถาพรอยู่ดีมีสุข

วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติอีกเรื่องในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคือ *โคลงยอพระเกียรติสามรัชกาล* ประพันธ์โดยพระยาไชยวิชิต (เผือก) แบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนแรกแต่งด้วยโคลงและส่วนที่สองแต่งเป็นเพลงยาว เนื้อหาสำคัญคือการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์สามพระองค์ ได้แก่ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวและกล่าวถึงเหตุการณ์สำคัญในรัชสมัย เช่น เหตุการณ์กบฏเจ้าอนุวงศ์ การหล่อปืนใหญ่และการมีเรือกำปั่นมาค้าขายในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งยังพรรณนาถึงวัดกุฎสถานต่างๆ โดยเฉพาะในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เช่น วัดราชโอรสารามซึ่งเป็นวัดประจำรัชกาลและงามแปลกกว่าวัดอื่นเพราะมีศิลปะ 3 แบบผสมกันคือไทย จีนและฝรั่ง พรรณนาโดยละเอียดถึงสิ่งต่างๆ ในวัด โดยเฉพาะในส่วนที่เป็นเพลงยาว พระยาไชยวิชิต (เผือก) (2518, น. 33) กล่าวชมวัดราชโอรสารามอย่างงดงาม ดังนี้

พระอารามนามราชโอรส
กระเบื้องเคลือบสอดสีมีพนัก

น่านับชั้นลดลายฝรั่ง
เป็นอย่างนอกออกปลั่งฉาบปลิว

วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ผู้วิจัยศึกษา มีการกล่าวถึงพระราชกรณียกิจหลักคือการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะการบูรณปฏิสังขรณ์วัดและถาวรวัตถุภายในวัด กวีได้นำเสนอภาพความวิจิตรงดงามและพรรณนาถึงศิลปกรรมที่ได้รับการบูรณปฏิสังขรณ์ควบคู่กับการสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวที่ทรงเป็นกษัตริย์ผู้ทรงทศพิธราชธรรม สังคหวัตถุและจักรพรรดิวัตร ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (2547, น. 28) ได้ทรงกล่าวถึงว่า

ไปเว้นวิธีราชทั้ง
ประวัติดิถีเพลงบรรพ์
สงเคราะห์อเนกอนรรค์
สังคหวัตถุไพฑูริ

ทศธรรม ถ้วนนา
แบบไว้
เนื่องนาคะ รางๆ
แต่งสรรค์

วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้ง 3 เรื่อง ได้แก่ *โคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* *กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว* และ *โคลงยอพระเกียรติสามรัชกาล* ปรากฏพระราชกรณียกิจหลักของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือ

การบูรณปฏิสังขรณ์วัดและถาวรวัตถุภายในวัด รวมถึงการทํานุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรือง เป็นผลให้
วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติทั้ง 3 เรื่องปรากฏการพรรณนาถึงศิลปกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับพุทธศาสนาในสมัย
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทั้งสถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรมและศิลปการแสดง ดังที่ผู้วิจัย
จะได้กล่าวต่อไป

4.2 ลักษณะศิลปกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ศิลปกรรมที่กวีนำเสนอในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติปรากฏ 4 ประเภท ได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม
จิตรกรรมและศิลปะการแสดง ซึ่งมีกลวิธีการนำเสนอ ได้แก่ การชมความงดงามและการบันทึกสภาพการก่อสร้าง
และปฏิสังขรณ์ตามความเป็นจริง สะท้อนให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจที่สำคัญที่ทรงมีต่อการอุปถัมภ์พระศาสนา
และฟื้นฟูถาวรวัตถุต่าง ๆ จากการศึกษาพบว่าศิลปกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีดังนี้

4.2.1 สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรม คือ ศิลปะและวิทยาเกี่ยวกับงานก่อสร้างที่ประกอบด้วยศิลปลักษณะ (ราชบัณฑิตยสภา,
2554) กวีมุ่งเสนอสถาปัตยกรรมทางพระพุทธศาสนา หรือพุทธศาสนสถานในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติ
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว อันได้แก่ถาวรวัตถุภายในวัด เช่น พระอุโบสถ พระวิหาร ศาลาการเปรียญ
สถูปและเจดีย์

กวีได้กล่าวถึงลักษณะของพระอุโบสถในวัดที่เป็นศิลปะแบบพระราชนิยม เช่น วัดราชโอรสาราม
และวัดเทพธิดาราม โดยกล่าวถึงลักษณะหน้าบันพระอุโบสถแบบพระราชนิยมว่ามีการปรับเปลี่ยนโครงสร้าง
ของหลังคาโดยเฉพาะส่วนที่เป็นหน้าบันนิยมทำเป็นงานก่ออิฐถือปูนและประดับลวดลายอย่างงดงาม ไม่มี
การประดับช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ เหมือนแบบประเพณีนิยม นายมีมหาดเล็กและพระยาไชยวิชิต (เผือก) ได้กล่าวว่า
ใบระกา ช่อฟ้า หางหงส์ที่หน้าบันปิดทองแบบเดิมไม่ค่อยทนต่อแสงแดดและฝน รวมทั้งหักพังได้ง่าย
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงมีรับสั่งให้ปลดเปลื้องออก ดังนี้

ใบระกาหน้าบรรพสุวรรณปิด กระจกเขียนเปลี่ยนผลัดจรัสเรือง	ไม่ทนฤทธิ์ฝนรดก็ปลดเปลื้อง ทั้งขาวเหลืองเขียวแดงแลแสงคราม (นายมีมหาดเล็ก, 2462)
อันวัดวาอาวาสประหลาดสร้าง ช่อฟ้าหางหงส์ทรงบูรณ	ยกย้ายหลายอย่างโบสถ์วิหาร ไม่ทนทานว่ามักหักพัง (พระยาไชยวิชิต (เผือก), 2518, น. 33)

ส่วนลักษณะศิลปกรรมบริเวณหน้าบันพระอุโบสถทรงให้เปลี่ยนใหม่จากการปิดทองเป็นศิลปะแบบลวดลาย
พระราชนิยมที่มีความทนทานต่อสภาพอากาศที่มีแดดและฝน ดังที่นายมีมหาดเล็ก (2462) ได้กล่าวไว้ว่าลวดลาย
ดังกล่าวมีความทนทานมากกว่า ดังนี้

น้ำค้างลมถมทับไม่อัปรา	ทั้งฝนฟ้าตกต้องไม่หมองมัว
------------------------	---------------------------

นอกจากนี้ โครงสร้างที่สำคัญของพระอุโบสถแบบพระราชนิยมคือ พาไล ซึ่งเป็นหลังคาที่มีเสารองรับ (อริราชย์ ไชยพจน์พานิช, 2547, น. 1) ด้านหน้าของอุโบสถจะมีเสาพาไลแท่งสี่เหลี่ยมขนาดใหญ่รองรับน้ำหนักที่สำคัญ ทำให้มีการสร้างอาคารขนาดใหญ่และมั่นคงแข็งแรง ดังที่นายมีมหาดเล็ก (2462) บันทึกไว้ว่า

กะไดอิฐติดต่อก่อล่องถนน
คณะห้าหลังทั้งหอกกลาง

กฎเจ้าคุณทั้งสามงามสร้าง
ทั้งหอขวางหอริมพาไล

ลักษณะสถาปัตยกรรมในรัชสมัยได้มีการพัฒนาโดยเฉพาะในเชิงโครงสร้าง ขนาดของอาคารที่ปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่จึงใหญ่กว่าเดิม ทำให้ต้องพัฒนาการใช้ระบบเสารับน้ำหนักโดยเฉพาะเสาพาไลที่รับน้ำหนักชายคาส่วนภายในพระอุโบสถมีการประดับตกแต่งอย่างวิจิตรงดงาม บนเพดานมีฉัตรสีขาวห้อยจำปาทองกั้นเหนือพระพุทธรูปและมีเครื่องแขวนขนาดเล็กและขนาดใหญ่ บริเวณซุ้มประตูและหน้าต่างมีการประดับกระจกหุ้มด้วยกรอบทอง ดังที่นายมีมหาดเล็ก (2462) ได้กล่าวถึงไว้ดังนี้

ที่ลางวัดฉัตรแดงแลแสงขาว
ระย้าแก้วแววฉายดูพรายพรอย
ขึ้นลอยเด่นเป็นระนาวติดดาวดาษ
ดูบับแวมแจ่มวาวเปนงาม

แขวนติดดาวเพดานตระหง่านห้อย
ทั้งใหญ่่น้อยห้อยแขวนล้วนแสงงาม
จับแสงชาตฉลุทองผ่องอร่าม
ห้องละสามสายห้อยดูพรอยพรอย

นอกจากนี้ สถาปัตยกรรมบางแห่งยังมีลักษณะแบบจีนเข้ามาผสมเป็นแบบพระราชนิยม กล่าวคือ มีลักษณะเป็นทรงเก๋งที่สร้างในบริเวณวัด มักสร้างเพื่อเป็นวิหาร ศาลาการเปรียญ หอไตร หอระฆัง หรือศาลาท่าน้ำ ดังที่นายมีมหาดเล็ก (2462) ได้กล่าวไว้ว่า พระองค์ได้ขึ้นเก๋งจากในวังมาถวายวัด ดังนี้

แล้วรื้อเก๋งอย่างดีมีราคา
เที่ยวปลูกฝังสร้างถวายรายอาวาส

ขนอกมาจากวังที่ข้างใน
แล้วด้วยชาตแลทองอันผ่องใส

ขณะเดียวกันลักษณะศาลาการเปรียญที่วัดราชโอรสารามซึ่งมีหลังคาลด 2 ชั้นอย่างของจีนและหลังคาประดับด้วยกระเบื้องเคลือบสีคล้ายศาลเจ้าของจีน ตัวอาคารมีลักษณะคล้ายทรงเก๋ง ปรากฏในโคลงยอพระเกียรติสามรัชกาลของพระยาไชยวิชิต (เผือก) (2518, น. 33) ว่า

กระเบื้องเคลือบสอดสีมีพนัก
ลางหลังตั้งวงเป็นทรงเก๋ง

เป็นอย่างนอกออกปลั่งปลาบปลิว
จีนสำเพ็งพวกแซ่แต่จิว

นอกจากนี้ จากการศึกษพบว่าลักษณะของส่วนสกุ๊ปเจดีย์ในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีทั้งเจดีย์ทรงปรางค์และเจดีย์ทรงเครื่อง ซึ่งได้รับอิทธิพลมาจากสมัยอยุธยาและเป็นลักษณะเฉพาะของเจดีย์ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1-3) ดังที่สันติ เล็กสุขุม (2555, น. 29-30) อธิบายว่าเจดีย์สมัยแรกเริ่มของราชธานีกรุงเทพฯ ได้สืบทอดแบบอย่างและความนิยมมาจากราชธานีเดิม คือ การสร้างเจดีย์เพิ่มมุมประเกททรงเครื่อง ส่วนเจดีย์ทรงปรางค์ได้รับความนิยมสืบทอดต่อมาด้วย กระทั่งในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมาไม่ค่อยพบการสร้างเจดีย์ลักษณะแบบดังกล่าว แต่มีความนิยมสร้างเจดีย์แบบลังกาหรือทรงระฆังแทน (ศักดิ์ชัย สายสิงห์, 2551, น. 169)

เจดีย์ทรงเครื่องในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคือเจดีย์ที่มีลักษณะย่อมุม ที่โดดเด่นที่สุดคือพระมหาเจดีย์สี่รัชกาลที่วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เจดีย์ที่สถาปนาในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีทั้งสิ้นสององค์ ได้แก่ พระมหาเจดีย์ดิลกธรรมกรกนิทานที่ทรงสถาปนาขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่

พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยและพระเจดีย์มุนีปัตติบริหารที่ทรงสถาปนาขึ้นเพื่อเป็นพุทธบูชาและเป็นเจดีย์ประจำพระองค์ พระมหาเจดีย์แต่ละองค์เป็นเจดีย์ย่อไม้สิบสองเพิ่มมุมและได้ปฏิสังขรณ์พระเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณซึ่งสร้างไว้แล้วในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกตามหลักฐานที่ปรากฏในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนว่า

อนึ่งพระมหาเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณพระองค์เดิมนั้นชำรุด ก็ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ ประดับกระเบื้องถ้วยกระเบื้องพิมพ์เคลือบเป็นลวดลายต่างๆ แลทรงสถาปนาพระมหาเจดีย์ใหญ่สูงเสมอกันขึ้นใหม่อีกสองพระองค์เป็นสามพระองค์ทั้งเดิม จึงรื้อพระระเบียงเดิมกอใหม่ ขยายออกล้อมพระเจดีย์ทั้งสามองค์สามด้าน

(คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2554, น. 64)

พระราชพงศาวดารฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค) (2555, น. 1162) บันทึกเรื่องนี้ไว้ในทำนองเดียวกันว่า

แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ 1 ทรงสถาปนาพระเจดีย์ในวัดพระเชตุพนองค์ 1 สูง 20 วา 2 คอก บรรจุพระศรีสรรเพชญ์ซึ่งได้มาแต่กรุงเก่า (...) จะก่อสร้างขึ้นถวายในพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิราชเจ้าไว้องค์ 1 และเป็นส่วนในแผ่นดินปัตติบันนี้องค์ 1 เรียงกันเป็นแถวไป จึงโปรดให้ช่างทำต่อองค์กลางข้างเหนือขึ้นองค์ 1 ประดับกระเบื้องขาวอุทิศถวายพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิราช พระราชทานชื่อว่าพระมหาเจดีย์ดิลกธรรมกรกนิธาน องค์กลางของพระบาทสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช ให้ประดับด้วยกระเบื้องเขียว องค์ข้างใต้ให้ประดับด้วยกระเบื้องเหลืองอุทิศเป็นส่วนในพระองค์ พระราชทานชื่อพระมหาเจดีย์มุนีปัตติบริหาร

ในโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนกล่าวถึงลักษณะเจดีย์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะพระเจดีย์ศรีสรรเพชญดาญาณที่ทรงปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่ว่ามีการประดับด้วยลวดลายและติดกระเบื้องเคลือบสีเขียว ส่วนพระมหาเจดีย์ที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ (พระมหาเจดีย์มุนีปัตติบริหาร) ประดับด้วยลวดลายลักษณะเดียวกันและติดกระเบื้องเคลือบสีเหลือง ดังนี้

๑ ประดับลวดลายติดกระเบื้อง	บางเคลือบ สีนา
พิมพ์ภาคพื้นเขียวแสง	สดแพรว
ดอกดวงพิลาศเหลือบ	เล็งเลิศ แลฟ่อ
อย่างแย่งยลล้ำแล้ว	เลิศหลาย ๆ
๑ สถาปนาใหม่ผเจดสร้าง	สององค์ อีกเอย
สูงใหญ่หมายเดิมเทียม	เท่าแท้
ลายลวดประกวดผจง	ผจงดูจ เดียวนา
ต่างแต่เหลืองแล้พื้น	ผกพรณ ๆ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2547, น. 60)

ลักษณะสถาปัตยกรรมแบบพระราชนิยมได้ก่อให้เกิดปรากฏการณ์ใหม่ให้กับสถาปัตยกรรมของไทยในขณะนั้นและทำให้เกิดความแปลกตาแก่ผู้ที่พบเห็น ผู้คนต่างพากันชื่นชมในความวิจิตรงดงามและการเลียนแบบแนวพระราชนิยม ดังที่นายมีมหาดเล็ก (2462) ได้กล่าวไว้ว่า

นำลดเลี้ยวเที่ยวเล่นเห็นต่างต่าง	ล้วนยกอย่างยิ่งยงทรงประดิษฐ์
ผู้ใดใครได้เห็นเขม่นพิศ	ให้ต้องติดตาชมนิมยมล
พระวงษ์วังทั้งหลายมาถ้อยอย่าง	เลียนไปสร้างตั้งแต่งทุกแห่งหน
ทั้งขุนนางสร้างเลียนเจียนทุกคน	ทั่วตำบลนำหลังสิ้นทั้งปวง

4.2.2 ประติมากรรม

ประติมากรรมเป็นศิลปะสาขาหนึ่งในจำพวกวิจิตรศิลป์เกี่ยวกับการแกะสลักไม้ หินอ่อน โลหะ เป็นต้น ให้เป็นรูปหรือลวดลายต่างๆ (ราชบัณฑิตยสภา, 2554) รวมถึงงานศิลปกรรมที่สร้างด้วยวิธีการปั้น การหล่อ หรือการประกอบเข้าเป็นรูปทรง ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีได้กล่าวถึงลักษณะของงานประติมากรรมไว้ 2 ลักษณะ ได้แก่ พุทธศิลป์ คืองานปฏิมากรรมที่เป็นพุทธลักษณะ ได้แก่ พระพุทธรูป รวมถึงประติมากรรมรูปแบบอื่นที่รับใช้พุทธศาสนาและประติมากรรมอื่นๆ ได้แก่ งานปั้น หล่อ หรือสลักรูปแบบอื่นที่ไม่ใช่พุทธศิลป์ เช่น ตุ๊กตาจีน

กวีได้กล่าวถึงพระราชกรณียกิจของพระองค์สองประการในด้านพุทธศิลป์ คือ ทรงมีพระราชดำริให้บูรณะพระพุทธรูปที่เสียหายจากคราวเสียกรุงและหล่อพระพุทธรูปใหม่และเสด็จพระราชดำเนินมาเททองหล่อพระพุทธรูปด้วยพระองค์เอง ดังที่นายมีมหาดเล็ก (2462) ได้บันทึกไว้ดังนี้

เสด็จทรงหิบบสุวรรณหิรัญนาก	ใส่ในปากเป่าเปลมที่เหลวหลอม
แล้วทรงคืบหนีบคีมเข้ารัดรอม	เทถนอมทองรินประคั้นกาญจน์

นอกจากนี้ พระองค์ทรงถวายผ้าสำหรับห่มพระพุทธรูป ถวายเครื่องบูชา ได้แก่ เศวตฉัตรและเครื่องทองต่างๆ ทำให้ดูวิจิตรงดงาม ดังที่นายมีมหาดเล็ก (2462) ได้บันทึกไว้ว่า

พระประธานฐานองค์ก็ทรงซ่อม	ที่มัวมอมกลับงามอร่ามซ้ำ
ทั้งน้อยใหญ่ใส่ผ่องด้วยทองคำ	ล้วนเก้าน้ำเนือกษัตริย์จรัสเรือง
แล้วห่มห่มภูษาล้วนผ้าสี	รัศมีจับพระภักตร์จำหลักเหลือง
เสวตฉัตรกันบังมลังเมลิ้อง	แล้วด้วยเครื่องตาดโหมดดูโลดลอย

พระราชกรณียกิจที่ทรงหล่อพระพุทธรูปปรากฏหลายครั้ง ซึ่งนายมีบันทึกไว้ว่าพระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาสั่งสร้างพระพุทธรูปหลายองค์ ดังที่นายมีมหาดเล็ก (2462) ได้กล่าวว่า

องค์นี้แล้วองค์นั้นนิรันดร์	ไม่หยุดหย่อนพระศรัทธาพยายาม
-----------------------------	-----------------------------

สอดคล้องกับที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ขำ บุนนาค) (2555, น. 1393) กล่าวถึงในพระราชพงศาวดารว่า

แล้วโปรดให้หล่อพระพุทธรูปที่ใหญ่ไว้ในพระอุโบสถวัดสุทัศน์ 1 วัดเฉลิมพระเกียรติ 1 วัดราชนันทาราม 1 วัดปริณายก 1 พระทรงเครื่องไว้วัดนางนอง 1

ส่วนประติมากรรมอื่นๆ พระองค์ทรงจ้างช่างปูนปั้น เพื่อบันประติมากรรมอันวิจิตรบรรจง ดังนี้

ทั้งลายปั้นบรรจงก็ทรงจ้าง	งามสำอางพร้อมมูลชั้นปูนถือ
ล้วนเกลี้ยงเกลาเพราตาพากันภ	ออกกระปือพระนามถามขจร

(นายมีมหาดเล็ก, 2462)

จากผลการศึกษาพบว่าประติมากรรมที่เป็นรูปแบบอื่นที่ไม่ใช่พุทธศิลป์ส่วนใหญ่เป็นวัตถุสถานภายในวัดที่ประดับตกแต่งอาคารให้วิจิตรตระการตา รวมทั้งมีความร่มรื่นและสวยงาม ซึ่งมักจะเป็นศิลปะแบบพระราชนิยม คือตุ๊กตาจีนที่ปรากฏในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม โดยเฉพาะบริเวณซุ้มประตู ดังที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส (2547, น. 51) ได้ทรงบันทึกไว้ว่า

มีแท่นศิลาล้วนแปลก	เปลี่ยนหลาย เลศแฮ
ล้ำตัวโสมภัสสรพผา	ภาคสร้าง
กาสรและอุศุกราย	เรียงเจ็ก รูปฤา
บางซี้บางตั้งข้าง	แค่นี้ ๗

ในประชุมจารึกวัดพระเชตุพนกล่าวถึงประติมากรรมภายในวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามว่าประกอบไปด้วย ตุ๊กตาสัตว์ (รูปสิงโต) และตุ๊กตาจีน สอดคล้องกับในพระนิพนธ์ว่า

นอกประตูพระเบี่ยงสายนอก ตั้งรูปสิงโตจีนทำด้วยศิลาช้างสองข้างประตูละคู่ เปนสิงโต
สิบหกรูปริมประตู ข้างในมีรูปขุนนางจีนทำด้วยศิลาช้างสูงสามศอก
(คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2554, น. 64)

นอกจากตุ๊กตาจีนแล้ว ในวัดราชโอรสาราม พระยาไชยวิชิต (เผือก) ได้กล่าวว่ายังมีตุ๊กตาหินอ่อนที่มีที่มาจากเรื่องราวในวรรณคดีของไทย ได้แก่ รูปพระอุณรุทกับนางกนิรี หนุมานกับนางวานรินทร ไกรทองกับวิมาลา และรจนาภิเษกเจ้าเงาะ ดังนี้

สารพัดจัดแจงแต่งบูชา	ตุ๊กกระตาล้วนหินศิลาล่อน
รูปมนุษย์อุณรุทกับกนิรี	พเนจรยืนอยู่เป็นคู่เคียง
หนุมานวานรินทรียมยอง	วิมาลาไกรทองเปนที่เคียง
รจนาภิเษกเจ้าเงาะเหมะเมียง	ฝรั่งเรียงเมียผัวตัวสำคัญ

(พระยาไชยวิชิต (เผือก), 2518, น. 35-36)

นอกจากรูปสลักหินอ่อนแล้ว ยังมีประติมากรรมการหลอมตีบุก เช่น การหลอมตีบุกเป็นรูปพระฤาษีที่วัดราชโอรสาราม ดังที่พระยาไชยวิชิต (เผือก) ได้กล่าวว่า

รูปฤาษีตีบุกหลอมหล่อ	นั่งห้าวร่ากับเปนเห็นขัน
----------------------	--------------------------

(พระยาไชยวิชิต (เผือก), 2518, น. 36)

ลักษณะของประติมากรรมจึงมีทั้งที่เป็นแบบประเพณีนิยม คือ ลักษณะแบบพุทธศิลป์และแบบพระราชนิยมที่เป็นตุ๊กตาหินและตุ๊กตาจีน นอกจากนี้งานช่างประติมากรรมในสมัยนี้ยังได้มีการนำวิธีการสมัยใหม่มาใช้กับงานประติมากรรมแบบเดิม เช่น การหลอมตีบุกแล้วประดับกระจกเพื่อใช้เป็นข้อฟ้าของพระอุโบสถ ดังนี้

เสาเพดานบานผนังทั้งหลังคา	ยอดฉ้อฟ้าผ่าซุ้มหุ้มทองแดง
แล้วด้วยเหล็กชั้นตีบุกขมุกขมู	บันสลักลายลวดรดตำแห่ง
แล้วปิดทองล่องชาดกระจกแซง	กระจ่างแสงจับสัระวีวรรณ

(นายมีมหาดเล็ก, 2462)

4.2.3 จิตรกรรม

จิตรกรรม หมายถึง ศิลปะประเภทหนึ่งในทัศนศิลป์เกี่ยวกับการเขียนภาพวาดภาพ หรือรูปภาพที่เขียนหรือวาดขึ้น (ราชบัณฑิตยสภา, 2554) รวมถึงการระบายสีและการจัดองค์ประกอบให้เกิดความงาม จิตรกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นจิตรกรรมฝาผนังซึ่งมักวาดเป็นเรื่องที่มีที่มาจากวรรณคดี ชาดก หรือพุทธประวัติ นอกจากนี้ ในรัชสมัยของพระองค์ยังมีจิตรกรรมอีกลักษณะหนึ่งคือการนำพงศาวดารจีนเรื่องสามก๊กมาวาด จิตรกรรมแบบประเพณีนิยมปรากฏในจิตรกรรมฝาผนังของวัดต่างๆ โดยช่างที่วาดมีทั้งที่เป็นคฤหัสถ์และภิกษุหรือสามเณร ดังที่นายมีได้กล่าวถึงพระมหากษัตริย์คุณที่ทรงพระราชทานเบี้ยหวัดให้แก่ช่างที่เป็นคฤหัสถ์และพระราชทานไถรยามให้แก่พระและเณรที่วาดจิตรกรรม ดังนี้

ครั้นแล้วช่างช่างคฤหัสถ์เบี้ยหวัดให้	พระเณรได้ไถรยามงามระหง
เขียนถวายหลายวัดจัดบรรจง	ได้ท้าวองค์พระเณรจนเจนการ

(นายมีมหาดเล็ก, 2462)

บริเวณหน้าต่างหรือซุ้มประตูมักวาดเป็นลายไทย เช่น ลายแย่งหรือใบไม้ดอกไม้วาง ซึ่งในโคลงต้นเรื่อง *ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* เรียกว่าลายกุสุมพรรษ เรื่องที่วาดบนจิตรกรรมฝาผนังมักวาดเรื่องทศชาติ นิบาตชาดก รวมถึงพุทธประวัติหรือปฐมสมโพธิ ไตรภูมิภิกขา (โลกสันฐาน) และมีเหล่าเทวดานางฟ้าชุมนุมประดับอย่างวิจิตร ดังที่นายมีได้บันทึกไว้ว่า

ที่ลางโบสถ์โปรตระบายเปนลายแย่ง	วัดลางแห่งเขียนลายเปนไม้วาง
บ้างเขียนเปนลายขั้วเข้าพัวพวง	ลายฮ่อหน่วงเหนี่ยววัดเครื่องศัสตรา
บ้างเขียนเรื่องเบื่องบทธศชาติ	เรื่องนิบาตน้อยใหญ่ในคาถา
เรื่องปฐมสมโพธิจรณา	เรื่องเทวาชับรำประจางาน
บ้างเขียนเรื่องปิดตาหารักเร็น	บ้างเขียนเปนเรื่องโลกสันฐาน
ทั้งเรื่องเทพชุมนุมประชุมการ	เรื่องสะสนานบ้างจัดเรื่องอัฐฐฎงค์

(นายมีมหาดเล็ก, 2462)

ในโคลงต้นเรื่อง *ปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน* ที่พระอุโบสถของวัด กรมสมเด็จพระปรมาณูชิตชินโนรสได้ทรงบันทึกไว้ว่ามีการวาดจิตรกรรมชุดนิบาตชาดก 550 เรื่องที่บริเวณคอสองทั้งสองชั้นที่ศาลารายวัดพระเชตุพนฯ และเรื่องเกี่ยวกับไตรภูมิและสิ่งที่ปรากฏในไตรภูมิ เช่น ภาพป่าหิมพานต์ อมนุษย์และสัตว์ ดังนี้

สอสองสองชั้นวาด	วัดถุวิการแฮ
ชาฎกนิบาตมีเดอม	ตั้งสร้าง
ปญจสตะเรื่องระบุะ	เบญญาศ เสศเอย
แปลกแต่แปลแต่แก้วาง	กว่าบุรพ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูชิตชินโนรส, 2547, น. 68)

นายมีมหาดเล็กกล่าวไว้ว่าภาพวาดจิตรกรรมที่เกี่ยวกับชาดกหรือพุทธประวัติมีลักษณะที่เหมือนกัน ยกเว้นที่แปลกตาไปคือวัดเครือวัลย์วรวิหาร เนื่องจากจิตรกรรมในพระอุโบสถแม้จะเป็นภาพจิตรกรรมชาดก 550 เรื่อง หากแต่มีการจัดวางองค์ประกอบที่ต่างไปจากวัดอื่นคือ การวาดเป็นช่องๆ โดยเขียนเต็มผนังพระอุโบสถทั้ง 4 ด้าน แบ่งเป็นช่องภาพสี่เหลี่ยมขนาดเท่ากัน แต่ละช่องเขียนชาดก 1 เรื่อง ดังที่นายมีมหาดเล็ก (2462) ได้บันทึกไว้ว่า

เขียนชาตกยกเรื่องโพธิสัตว์
เป็นห้องห้องช่องละชาติออกตาไป

ทอดประทัดดีดตารางสว่างไสว
นับชาติได้ห้าร้อยห้าสิบชาติตรา

นอกจากนี้ ยังมีจิตรกรรมเรื่องสามก๊กที่ผนังตึกจีนที่อยู่บริเวณสวนมิสกวัน วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม กวีได้ทรงบันทึกไว้ว่าทรงจ้างช่างจีนให้มาวาด ซึ่งจิตรกรรมเรื่องสามก๊กนี้เป็นจิตรกรรมที่มาจากพงศาวดารจีน สอดคล้องกับศิลปกรรมแนวพระราชนิยม กวีได้บันทึกไว้ว่าผิดแผกไปจากจิตรกรรมแบบประเพณีนิยม ดังนี้

เครื่องจีนจางเจ็กแต้ม	ดิตรจิต อุไรฤา
ผนังวาดสามก๊กกรบิล	บาย่าย
เรื่องจีนรูปจีนพิศ	แพกแยก เยี่ยงพอ
แปลกฝรั่งหอนคล้ายเยื้อง	อย่างปาง ๆ

(สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส, 2547, น. 88)

นอกจากจิตรกรรมฝาผนังแล้ว ยังมีจิตรกรรมบนเพดานพระอุโบสถหรือที่อื่นๆ ตามที่นายมีมหาดเล็ก ได้บันทึกไว้ว่า “โบสถ์วิหารการปเรียญก็เขียนวาด เพดานดาดชาดทองอันผ่องฉาย” (นายมีมหาดเล็ก, 2462) นอกจากนายมีจะเป็นกวีแล้ว ยังเป็นนายช่างในสมัยนี้อีกด้วย ซึ่งมีความรู้เรื่องการใช้สีและขั้นตอนในการวาด จิตรกรรมเป็นอย่างดี จึงได้กล่าวไว้ในกลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติว่า

เครื่องเขียนหลวงตวงเติมเพิ่มจำหน่าย	น้ำกระสายกาวนวนกวนเป็นแสง
ช่างประสมกลมเกลียวทั้งเขียวแดง	ละลายแบ่งเขียนวาดสอาดดี

(นายมีมหาดเล็ก, 2462)

4.2.4 ศิลปะการแสดง

ศิลปะการแสดง หมายถึง การแสดงดนตรี รำ เต้นและละครที่แสดงเป็นเรื่องราว กวีได้กล่าวถึงการแสดงในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานนมหรสพที่ใช้สมโภชครั้งเฉลิมฉลอง พระอารามหรืองานสำคัญต่างๆ ของแผ่นดิน เช่น งานฉลองวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ ได้บันทึกไว้ว่ามีการเล่นมหรสพอย่างคึกคัก พระยาไชยวิชิต (เผือก) ได้บันทึกการมหรสพในรัชสมัยว่ามีการเล่นมหรสพหลากหลายประเภททั้งหุ่น โขน ละคร โดยเล่นเรื่องรามเกียรติ์ อีเหนา อุณรุท สังข์ทอง ดังที่กวีได้บันทึกไว้ว่า

มหรสพเสียงสนั่นพื้น	ธรณินทร์
บันเทิงะวีรบุรุษพิณ	พาทยฆ้อง
ระบำบทคือบิน	บรรเจิด
เสนาะเรื่องรามเกียรติ์ร้อง	ร้ายซ้ำชมเกษม

(พระยาไชยวิชิต (เผือก), 2518, น. 20)

อย่างไรก็ตาม แม้มีบางกระแสกล่าวว่าศิลปะการแสดงโดยเฉพาะละครรำในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวชบเซาและไม่ได้รับความนิยมมากนัก แต่ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติข้างต้นได้แสดงให้เห็นแล้วว่า เมื่อมีการสร้างวัดฉลองวัดในรัชสมัย ย่อมมีการจัดการเล่นมหรสพต่างๆ รวมถึงละครด้วย สอดคล้องกับที่ ธรรมจักร พรหมพัว (2561, น. 276) กล่าวว่าในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจำนวนชนิดของนาฏกรรมลดลงจากเดิม คงเหลือเพียงการแสดงที่ต้องมีตามจารีต เช่น ใช้เป็นมหรสพในการพระราชพิธีและพระราชประเพณีของหลวง หรือได้รับความนิยมจึงทำให้อยู่รอดและคงเหลือสืบมา

จากการศึกษาสามารถสรุปได้ว่าศิลปกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏ 4 รูปแบบ ได้แก่ สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรมและศิลปะการแสดง กวีได้บันทึกและพรรณนาลักษณะของศิลปกรรมแต่ละรูปแบบอย่างละเอียด โดยเฉพาะศิลปกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา แสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นองค์อุปถัมภ์แห่งพุทธศาสนา ทรงสร้างพุทธศิลป์ บูรณะวัดวาอารามในรัชสมัยให้วิจิตรงดงามและสะท้อนให้เห็นลักษณะศิลปะแบบพระราชนิยมอีกด้วย

4.3 ความสำคัญของศิลปกรรมในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวปรากฏเนื้อหาที่บันทึกเกี่ยวกับลักษณะศิลปกรรมและการบันทึกพระราชกรณียกิจการสร้างและทำนุบำรุงศิลปกรรมซึ่งเป็นถาวรวัตถุภายในวัด การสร้างและทำนุบำรุงศิลปกรรมดังกล่าวมีความสำคัญ คือ เป็นการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยสะท้อนให้เห็นพระราชปณิธานและพระราชกรณียกิจในการทำนุบำรุงพุทธศาสนา การเป็นองค์อุปถัมภ์ศิลปะและแสดงภาพความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาและศิลปกรรมในแผ่นดิน โดยสามารถวิเคราะห์เป็นประเด็นต่างๆ ได้ดังนี้

4.3.1 การสรรเสริญบุญญาธิการของพระมหากษัตริย์

กวีนำเสนอว่าพระราชกรณียกิจในการทำนุบำรุงศิลปกรรมและถาวรวัตถุภายในวัดของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวว่าเป็นสิ่งที่กระทำได้อย่างยิ่ง ต้องใช้พระราชวิริยอุตสาหะอย่างสูงโดยเฉพาะในการสร้างวัดราชโอรสาราม นายมีมหาดเล็ก (2462) ได้กล่าวว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้พระวิริยอุตสาหะอย่างมากเพื่อให้วัดราชโอรสารามมีความวิจิตรงดงามยิ่งจนเป็นที่ชื่นชมเลื่องลือไปทั่วพระนคร ดังนี้

ทรงสร้างด้วยมหาวิริยาธิก	โอพารีกพร้อมพรั่งทุกสิ่งชำ
ล้วนเกลี้ยงเกลาเพราเปรีศดูเลิศล้ำ	ฟังข่าวคำภัสสุดอยุธยา

สอดคล้องกับที่พระยาไชยวิชิต (เผือก) ได้กล่าวชื่นชมการที่ทรงสร้างวัดราชโอรสารามได้อย่างวิจิตรงดงามว่าทรงมีพระบารมีเทียบได้กับบารมีของพระโพธิสัตว์ ดังที่พระยาไชยวิชิต (เผือก) (2518, น. 34) กล่าวไว้ว่า

เหลือประหลาดใครสร้างได้อย่างนี้	เพนยอดทานบารมีโพธิสัตว์
---------------------------------	-------------------------

นอกจากนี้ ในเพลงยาวของนายมีมหาดเล็กยังกล่าวสรรเสริญว่าการสร้างศิลปกรรมและการทำนุบำรุงวัดและถาวรวัตถุภายในวัดนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ เนื่องจากในการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์ต้องใช้วัสดุอุปกรณ์ที่ใช้สำหรับก่อสร้างจำนวนมาก อาทิ อิฐ ปูน กระเบื้อง เสาไม้สัก ไม้ร่างร้าน รวมถึงทองคำเปลว รัก กระฉก อุปกรณ์ในการวาดเขียนและประดับตกแต่ง ดังที่กวีได้กล่าวว่า

แต่ทรงสร้างพระอวาศทั่วราชอาณาจักร	ตั้งแต่กาลวัดราชโอรสสา
จนเสร็จวัดทั้งปวงที่ล่วงมา	สิ้นอิฐผาปูนกระเบื้องชนเปลืองเต็ม
แม้รวมรวบควมเข้าทั้งเก่าใหม่	ประมาณใหญ่สักเท่าภูเขาเฉลิม
ทั้งน้ำเชื้อเนื้อรักที่ตักเจิม	สิริเพิ่มกันเข้าเท่าพื้นที่
ทั้งเสาสักจากหวายไม้ร่างร้าน	มากกว่าบ้านเรือนแพในกรุงศรี
เครื่องเขียนการวราวลีลสำเภาพิ	กระฉกที่เคลือบขลิบลักลั่นเกี่ยว

คำแปลทองสักสองสามสิบหาบ
ปรางเจตียวิหารการเปรียญ

เที่ยวทาบทาทั่ววัดจังหวัดเจียน
สิ้นทองเขียนปิดพระอนันต์ครัน ๙

(นายมีมหาดเล็ก, 2462)

กวีจึงได้กล่าวสรรเสริญที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้สละพระราชทรัพย์จำนวนมากในการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดและศิลปกรรมภายในวัดว่าแม้พระองค์จะใช้จ่ายไปเท่าใด ก็มีได้ลดลง หากแต่กลับเพิ่มพูนพระราชกุศลให้เพิ่มมากขึ้นเป็นทวี จึงเปรียบเทียบกับพระองค์กับภาพของพระเวสสันดรผู้ทรงทาน ดังนี้

จะดวงตักสักเท่าไรก็ไม่พรวง
ก็ยังเพิ่มเติมผลกุศลทวี

เกิดด้วยกองบุญญาพระราษี
สร้างกุฎิอารามอร่ามเรือง

...

ยิ่งพูลเพิ่มก็ยิ่งเติมพระกุศล
ไม่เสื่อมสูญพูลพระราชศรัทธา

บำเพ็ญผลมิได้ขาดในศาสนา
ดั่งมหาเวสสันดรไม่ร้อร่น

(นายมีมหาดเล็ก, 2462)

4.3.2 การแสดงให้เห็นถึงการเป็นองค์อุปถัมภ์ศิลปะและศิลป์

กวีแสดงให้เห็นว่าพระองค์ทรงอุปถัมภ์ศิลป์โดยการพระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ในการว่าจ้างและอุปถัมภ์ศิลปินหลากหลายแขนงและยังอุปถัมภ์ศิลปินด้วยความเท่าเทียมโดยไม่กีดกันเชื้อชาติ พระองค์ทรงเปิดโอกาสให้ช่างเขียนภาพชาวจีนได้ถวายงานรับใช้ พระองค์จึงเป็นที่พึงพิงให้แก่ช่างศิลป์ทุกแขนงและทุกเชื้อชาติอย่างแท้จริง กรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสได้บันทึกไว้ว่าในการเขียนภาพจิตรกรรมสามก๊ก ทรงใช้ช่างชาวจีนในการวาด ทำให้ลักษณะของศิลปะมีความงามพิสดาร ส่วนการบูรณะและสร้างวัดและศิลปกรรมที่อื่นๆ ทรงใช้ช่างปั้น ช่างวาดทั้งชาวไทยและชาวจีน ทรงพระราชทานค่าจ้างเพิ่มเติมแก่ช่างชาวจีนและชาวไทยโดยถ้วนหน้า ทั้งยังพระราชทานเลื่อนยศและบรรดาศักดิ์ให้แก่ศิลปิน ดังที่นายมีมหาดเล็ก (2462) ได้กล่าวว่า

พวกช่างจีนสินจ้างรางวัลเพิ่ม
บ้างเลื่อนที่มีนามขึ้นตามกัน

ช่างไทยเติมเบี้ยหวัดล้วนจัดสรร
ทั้งช่างปั้นเขียนฉากสลักกลึง

ผลจากที่ทรงอุปถัมภ์ศิลปินทุกเชื้อชาติ ทุกแขนง ทำให้ในรัชสมัยของพระองค์เกิดความเจริญรุ่งเรืองทางศิลปะ ศิลปินต่างพากันสร้างผลงานถวาย ดังที่นายมีมหาดเล็ก (2462) ได้กล่าวไว้ว่า

ช่างสลักฉากกลึงแลปั้นเขียน

ก็พากเพียรทำถวายไม่หน่ายเหนง

กวีกล่าวถึงการที่พระองค์ทรงเป็นผู้อุปถัมภ์ศิลปิน ทำให้นายช่างทุกคนตั้งใจถวายงานอย่างไม่ลดละ ดังเช่นในคราวเขียนภาพจิตรกรรมที่วัดเครือวัลย์วรวิหาร ทรงให้สินจ้างช่องละบาท ทำให้ไม่ต้องทรงหาช่างที่ใด แต่มีช่างปรารถนาที่จะมาถวายงานและแข่งขันฝีมือ ดังที่นายมีมหาดเล็ก (2462) กล่าวว่า

ด้วยทรงพระศรัทธาเมตตาช่าง
ด้วยบุญญาอาณิสย์ทรงศรัทธา

ให้สินจ้างช่องละบาทดังปรารถนา
ไม่ต้องหาช่างเขียนเวียนมาเอง

4.3.3 การนำเสนอภาพความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในรัชสมัย

กวีได้กล่าวถึงความเจริญรุ่งเรืองของศิลปกรรมภายในวัด โดยเฉพาะโบสถ์ วิหาร เจดีย์ สะท้อนให้เห็นความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในรัชสมัย ดังที่นายมีมหาดเล็กกล่าวชมความงดงามของเจดีย์ว่ามีการปฏิสังขรณ์บัวหงาย ผนัง พื้น รวมถึงพระมณฑปที่มีความงดงามราวสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อันเป็นนิมิตของพระอินทร์ ดังนี้

ที่บัวหงายปลายเสาก็เพราพริ้ง	ผนังกึ่งก้านแย่งเป็นแสงสี
พื้นเงินเก่าเบาบางก็สร้างทวี่	เล่นบัดตรีผลัดเปลี่ยนให้เลี่ยนงาม
พระมณฑปน้อยในก็ใหม่่อง	แล้วด้วยทองแกมแก้วแววอร่าม
ล้วนลวดลายพวยพราวดูวาม	แต่ฐานงามถึงยอดตลอดปรี
ที่บัวทองรองรอบขอบพระบาท	ก็โอภาสแจ่มจรัสด้วยรัศมี
ดูสวยสดด้วยสุวรรณหิรัญมณี	ล้วนผ่องศรีใสศรจนา
ดูปูนปานดังพิมานอมเรศ	อยู่ในเขตรแดนดาวดึงษา
ขึ้นลอยปลั่งตั้งประทับบนบรรพต	ดูโอพาร์เลิศพร้อมด้วยซ่อมแปลง

(นายมีมหาดเล็ก, 2462)

นอกจากนี้ กวีนำเสนอว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเป็นต้นแบบของพุทธอุปถัมภ์ กล่าวคือ จากพระราชกรณียกิจในการทำนุบำรุงศิลปะภายในวัดทำให้เกิดศิลปะแบบพระราชนิยมซึ่งมีความวิจิตรงดงามและเป็นแนวทางให้เหล่าเจ้านายและข้าราชการโดยเสด็จพระราชกุศลด้วยการสร้างวัดและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาตามรอยพระยุคลบาทด้วย เช่น หลังจากทรงเป็นองค์ประธานในการเททองหล่อพระพุทธรูปแล้ว เหล่าเจ้านายและข้าราชการต่างพากันโดยเสด็จพระราชกุศลโดยการเททองของตนเพื่อหล่อพระพุทธรูปด้วย การที่ทรงเป็นต้นแบบในด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา เป็นการอุปถัมภ์ค้ำชูพระพุทธศาสนาให้รุ่งเรืองประการหนึ่งด้วย ดังที่นายมีมหาดเล็ก (2462) ได้กล่าวไว้ว่า

เสด็จทรงหิบบสุวรรณหิรัญนาก	ใส่ในปากเบ้าเปลวที่เหลวหลอม
แล้วทรงคืบหนีบคีมเข้ารัดรอม	เทถนอมทองรินประคั้นกาญจน์
สู่ทนเพลิงเริงแสงที่แรงร้อน	ไม่ย่อหย่อนพระศรัทธาอันกล้าหาญ
แล้ววงษาข้าหลวงกระทรวงงาน	ก็อลหม่านเทเติมเพิ่มทวี่

4.3.4 การแสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของศิลปกรรมในแผ่นดิน

จากการศึกษาพบว่าศิลปกรรมกับความเจริญรุ่งเรืองของแผ่นดินเป็นเสมือนกระจกส่องทางให้แก่กัน เมื่อบ้านเมืองเจริญรุ่งเรือง พระองค์จึงทรงสละพระราชทรัพย์ในการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัด เมื่อศิลปกรรมได้รับการฟื้นฟูหรือบูรณะใหม่ย่อมเป็นหลักฐานที่แสดงความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองได้เช่นกัน นอกจากนี้ยังมีบทบาทของศิลปะการแสดงที่เป็นเครื่องยืนยันว่าบ้านเมืองอุดมไปด้วยศิลปะทุกแขนงอย่างแท้จริงและศิลปะการแสดงก็เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสุขของผู้คนที่ได้สนุกสนานรื่นเริงในงานมหรสพต่างๆ อย่างเป็นรูปธรรม เช่น งานฉลองพระอาราม ดังที่พระยาไชยวิชิต (เผือก) (2518, น. 20) กล่าวไว้ว่า

แสนสนุกหนุ่มหน้า	สาวสวรรค์
ไพเราะระศโอรุอัน	จำขึ้น

นอกจากนี้ เพลงยาวเฉลิมพระเกียรติของนายมีมหาดเล็กยังกล่าวถึงความนิยมศิลปะแบบพระราชนิยมได้ก่อให้เกิดความมั่งคั่งทางศิลปกรรมในพระนคร กล่าวคือศิลปะแบบพระราชนิยมดังกล่าวทำให้มีเจ้านายและขุนนางในราชสำนักมาถ่ายอย่างหรือเลียนแบบลักษณะศิลปกรรม ทำให้เกิดความนิยมแพร่หลายของศิลปกรรมลักษณะนี้ไปทั่วพระนคร ดังที่นายมีมหาดเล็ก (2462) ได้กล่าวว่า

พระวงษ์วังทั้งหลายมาถ่ายอย่าง	เลียนไปสร้างตั้งแต่งทุกแห่งหน
ทั้งขุนนางสร้างเลียนเจียนทุกคน	ทั่วตำบลนาหลังสิ้นทั้งปวง
ออกอัดแอแซ่เซ่งทั้งแก่งตึก	อีกกะที่กรอบทั้งพระวังหลวง
ตั้งดาวรอบขอบคันพระจันทร์ดวง	ขึ้นโชติช่วงอยู่ในชั้นพิมานรต

จากที่กล่าวมาข้างต้น สะท้อนให้เห็นว่าวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นหลักฐานสำคัญที่ยืนยันให้เห็นความมั่งคั่งของศิลปกรรมที่ผสมผสานศิลปกรรมแบบไทยและจีนในสมัยรัตนโกสินทร์อย่างเด่นชัด นอกจากนี้ การกล่าวถึงศิลปกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติยังมีบทบาทและความสำคัญในการนำเสนอภาพพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะกษัตริย์ผู้เป็นองค์อุปถัมภ์ศาสนาและเป็นผู้อุปถัมภ์ศิลปินดังที่ได้กล่าวไปข้างต้นและยังแสดงให้เห็นความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในรัชสมัยอีกด้วย การกล่าวถึงศิลปกรรมในวรรณคดีกลุ่มนี้จึงมีส่วนสำคัญในการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์อย่างแท้จริง

5. สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชกรณียกิจประการสำคัญของพระองค์คือการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและการสร้างและบูรณปฏิสังขรณ์วัดและถาวรวัตถุภายในวัด ดังปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติหลายเรื่องและเอกสารทางประวัติศาสตร์หลายฉบับ ในการสร้างและปฏิสังขรณ์วัดย่อมมีการสร้างศิลปกรรมประเภทต่างๆ เพื่อประดับตกแต่งด้วย แต่เดิมศิลปกรรมที่ปรากฏอยู่ในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติเรื่องต่างๆ เช่น โคลงเฉลิมพระเกียรติพระนารายณ์ ฉันทสรวรรณพระเกียรติพระพุทธรูปเจ้าหลวงปราสาททอง และบุณโณวาทคำฉันท์ แม้จะแสดงให้เห็นความสำคัญในการเฉลิมพระเกียรติพระมหากษัตริย์มาบ้างแล้ว เช่น การกล่าวถึงศิลปกรรมประเภทการแสดงในบุณโณวาทคำฉันท์ของพระมหานาควัดท่าทรายที่แสดงให้เห็นถึงความยิ่งใหญ่ของการเสด็จไปสักการะพระพุทธรูปในสมัยอยุธยาตอนปลาย แต่จะเห็นได้ชัดว่าในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กวีนำเนื้อหาและการพรรณนาเกี่ยวกับศิลปกรรมมาเสนอในวรรณคดีอย่างมีนัยสำคัญ เนื่องจากกวีให้ความสำคัญกับพระราชกรณียกิจด้านการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและการสร้างปฏิสังขรณ์วัดและเสนาสนะต่างๆ จนนำมาเป็นเนื้อหาหลักในการเฉลิมพระเกียรติและกล่าวอ้างในวรรณคดี เพื่อแสดงให้เห็นว่าพระราชกรณียกิจดังกล่าวเป็นสิ่งที่สำคัญและกระทำได้อย่างยิ่ง

ศิลปกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงไม่เพียงแต่แสดงให้เห็นความยิ่งใหญ่และความเจริญของบ้านเมือง แต่ยังสะท้อนให้เห็นพระราชศรัทธาอันแรงกล้าของพระมหากษัตริย์ที่มีพระราชประสงค์จะทำนุบำรุงพุทธศาสนาอย่างแท้จริง ส่งผลให้เหล่าขุนนาง ข้าราชการบริพารได้มีโอกาสสร้างและบูรณวัดและศิลปกรรมภายในวัด ก่อให้เกิดการทำนุบำรุงพุทธศาสนาในวงกว้าง แสดงให้เห็นว่าทรงเป็นองค์อุปถัมภ์พุทธศาสนาอย่างแท้จริง สอดคล้องกับที่วรางคณา ศรีกำเนิด (2558, น. 49) ตั้งข้อสันนิษฐาน

ว่าการยอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนนั้นสอดคล้องกับพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยหลักคือการสงเคราะห์สมณพราหมณ์และการบำรุงรักษาวัดให้สวยงามเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่ง เพราะพระสงฆ์ผู้อยู่ในวัดก็ย่อมจะได้รับประโยชน์โดยตรง งานวิจัยนี้ได้แสดงให้เห็นเพิ่มเติมว่าพระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวในการทำนุบำรุงพุทธศาสนสถานและศิลปกรรมภายในวัดได้ปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในรัชสมัยหลากหลายเรื่อง

ลักษณะศิลปกรรมที่ปรากฏในวรรณคดียอพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวประกอบด้วย สถาปัตยกรรม ประติมากรรม จิตรกรรมและศิลปะการแสดง ศิลปกรรมเหล่านี้มีความสำคัญในการฉายภาพความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมือง ความรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนา ความเจริญรุ่งเรืองด้านเศรษฐกิจและความเจริญรุ่งเรืองด้านศิลปวัฒนธรรม สะท้อนให้เห็นถึงพระราชกรณียกิจหลักของพระองค์และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของวรรณคดีในการเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว

ศิลปกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติที่ได้กล่าวไปข้างต้นแสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างวรรณคดีกับศิลปะแขนงอื่น วรรณคดีเฉลิมพระเกียรติสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทำหน้าที่บันทึกลักษณะของศิลปกรรม โดยเฉพาะลักษณะของศิลปะอันเป็นแบบเฉพาะในรัชสมัยที่ได้รับอิทธิพลจากจีน ซึ่งจากการบันทึกศิลปกรรมรูปแบบต่างๆ นี้ก็ได้นำมาเชื่อมโยงกับการกล่าวสรรเสริญพระเกียรติพระมหากษัตริย์ได้แก่ การกล่าวว่าพระราชกรณียกิจที่ทรงทำนุบำรุงวัดและถาวรวัตถุต่างๆ อันเป็นสาเหตุให้มีการสร้างสรรค์และปฏิสังขรณ์ศิลปกรรมขึ้นเป็นสิ่งที่กระทำได้อย่างยาก เนื่องจากต้องอาศัยทั้งความศรัทธาในพระพุทธศาสนา แรงงานช่างฝีมือ พระราชทรัพย์ แต่พระองค์ก็ทรงสามารถกระทำได้อย่างสำเร็จลุล่วงและยังเป็นผลให้เหล่าประชาชนได้กระทำตาม เป็นการทำนุบำรุงพุทธศาสนาให้สถาพรยั่งยืน ด้วยเหตุนี้จึงนำมาสู่การนำเสนอภาพองค์อัครศาสนูปถัมภกที่ทรงให้การทำนุบำรุงพุทธศาสนาอย่างดียิ่งด้วย สอดคล้องกับที่อรรถนิพนธ์ (2563, น. 320) กล่าวว่างานศิลปกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโดยเฉพาะวัดพระเชตุพนเป็นต้นแบบทั้งในเรื่องแนวคิด เทคนิควิธีการและรูปแบบของตัวงานศิลปกรรมสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ เป็นการรวบรวมงานศิลปกรรมแบบผสม แบบไทยประเพณีกับพระราชนิยมที่เป็นแรงบันดาลใจให้กับงานศิลปกรรมของหัวเมืองหรือกลุ่มชุมชนต่างๆ นำไปสร้างสรรค์ต่อยอดตามรสนิยมของช่างแต่ละพื้นที่ในช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

ศิลปกรรมที่ปรากฏในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเป็นลักษณะเด่นประการหนึ่งที่สำคัญ เนื่องจากกวีได้มีโอกาสดวาทรับใช้และสนองพระบรมราชโองการในการสร้าง ช่อมแซม พื้นฟูศิลปกรรมต่างๆ ดังจะเห็นได้จากกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรสที่ทรงเป็นอธิบดีสงฆ์วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม และนายมีมหาดเล็กผู้มีความสามารถในการเขียนภาพด้วย สอดคล้องกับที่วรางคณา ศรีกำเนิด (2558, น. 74) ได้ศึกษาโคลงต้นเรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพนและพบว่ามีความโดดเด่นแตกต่างไปจากวรรณกรรมยอพระเกียรติเรื่องอื่นๆ ด้วยเนื้อหาที่นำมาจากเหตุการณ์จริงที่กวีได้ร่วมอยู่ในเหตุการณ์และนำบันทึกทางประวัติศาสตร์มาเป็นข้อมูลในการแต่ง ดังนั้นการบันทึกศิลปกรรมในวรรณคดีเฉลิมพระเกียรติในสมัยดังกล่าวเป็นการบันทึกสภาพความเจริญรุ่งเรืองของบ้านเมืองตามที่กวีได้พบเห็นและศิลปกรรมเหล่านี้ยังมีส่วนในการฉายให้เห็นภาพของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงกอปรพระราชกรณียกิจในการทำนุบำรุงพุทธศาสนาอย่างเต็มที่อีกด้วย

6. กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้ปรับปรุงขึ้นจากงานนำเสนอในรายวิชาการวรรณคดีไทยสัมพันธ์ ภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2560 มีรองศาสตราจารย์ ดร.ธานีรัตน์ จัตูหะศรี เป็นผู้สอน รายวิชาและให้คำแนะนำอันมีค่ายิ่ง ผู้วิจัยขอขอบพระคุณอย่างสูงมา ณ ที่นี้

รายการอ้างอิง

- คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน. (2554). *ประชุมจารึกวัดพระเชตุพน* (พิมพ์ครั้งที่ 7). คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน.
- ไชยวิชิต (เผือก), พระยา. (2518). *ยอพระเกียรติสามรัชกาล*. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพนางประทีน ช่างขวัญยืน ณ เมรุวัดพิเรนทร์ วรจักร.
- ทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค), เจ้าพระยา. (2555). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1-4 ฉบับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ (ข้า บุนนาค). ศรีปัญญา*.
- ธรรมจักร พรหมพวย. (2561). *รูปแบบนาฏกรรมในรัชกาลที่ 3* [วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต]. จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธานีรัตน์ จัตูหะศรี. (2555). *ลิลิตกระบวนพยุหยาตราสถลมารคและชลมารค: จากพระราชพิธีสุวรรณคดียเฉลิมพระเกียรติ*. วารสารมนุษยศาสตร์วิชาการ, 19(1), 39-62.
- นริศราณัฐดิวงศ์, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา, และดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้า. (2505). *สาส์นสมเด็จพระเจ้า. เล่มที่ 25*. กรุงเทพฯ.
- นายมีมหาดเล็ก. (2462). *กลอนเพลงยาวสรรเสริญพระเกียรติ นายมีมหาดเล็กแต่งถวาย*.
http://www.car.chula.ac.th/rarebook/book2/clra55_0305/#/1
- ปรมาณูชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2547). *โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูชิตชิโนรส*. สหธรรมิก.
- ยุพ แสงทักษิณ. (2537). *วรรณคดียอพระเกียรติ*. กรุงเทพฯ.
- ราชบัณฑิตยสภา. (2554). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554*. <https://dictionary.orst.go.th>
- วางคณา ศรีกำเนิด. (2558). *โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน: จากบันทึกประวัติศาสตร์สู่การสร้างสรรค* วรรณกรรมยอพระเกียรติ. *วรรณวิทัศน์*, 15, 33-76.
- ศักดิ์ชัย สายสิงห์. (2551). *งานช่างสมัยพระนั่งเกล้าฯ*. มติชน.
- สมใจ โพธิ์เขียว. (2550). *การศึกษาวิเคราะห์โคลงฉันท์เรื่องปฏิสังขรณ์วัดพระเชตุพน พระนิพนธ์ สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมาณูชิตชิโนรส* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สันติ เล็กสุขุม. (2555). *พระเจดีย์*. ใน *สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน เล่ม 37* (น. 7-39). มูลนิธิโครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน.
- สุปานี พัดทอง. (2551). *ลิลิตกระบวนแห่พระกฐินพยุหยาตราทางสถลมารคและชลมารค: "เสนอพระเกียรติกระษัตริย์สร้าง สืบฟ้าดินเฉลิม"*. *วารสารไทยศึกษา*, 4(1), 142-175.
- อริราชย์ ไชยพจน์พานิช. (2547). *อิทธิพลศิลปะจีนในงานจิตรกรรมแบบนอกอย่างสมัยรัชกาลที่ 3* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อรรณณ เชื้อน้อย. (2563). *งานศิลปกรรมวัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร: ภาพสะท้อนสังคมและวัฒนธรรม สมัยรัตนโกสินทร์* [วิทยานิพนธ์ปริญญาโท]. มหาวิทยาลัยศิลปากร.